

Innhold

Forord	13
Introduksjon	
Psykisk helse i skolen	15
<i>Edvin Bru, Ella Cosmovici Idsøe og Klara Øverland</i>	
Psykiske helseplager – en betydelig utfordring	16
Psykiske helse – et ansvar for hele samfunnet	17
Skolen og barns og unges psykiske helse	18
Skolen kan formidle hjelp	18
Skolemiljøet – ett av flere forhold som har betydning for barns og unges psykiske helse	18
Faglig læring og psykisk helse – to sider av samme sak	20
Bokens hensikt og kapitler	22
De enkelte kapitlene	22
Kunnskap gir åpenhet og aksept	25
Kapittel 1	
De stille elevene	28
<i>Erik Paulsen og Edvin Bru</i>	
Ulike grupper av stille eller mindre sosialt deltakende elever	29
Elever med introvert personlighet	30
Sjenerte eller sosialt utrygge elever	32
Elever som trekker seg unna sosial samhandling på grunn av nedstemthet eller depresjon	33
Elever som strever med sosial kompetanse	34
Konsekvenser av å være stille og sosialt tilbakeholden i skolen	34
Konsekvenser for elever med introvert personlighet	35
Konsekvenser for elever som er sjenerte eller sosialt utrygge	36
Hvordan kan lærere hjelpe/tilrettelegge læringsmiljøet for sosialt tilbakeholdne elever?	37

Generelle tiltak – sosial støtte	38
Spesifikke tiltak for elever med introvert personlighet.	38
Spesifikke tiltak for sjenerte eller sosialt utrygge elever	39
Oppsummering	41

Kapittel 2

Angst	45

Klara Øverland og Edvin Bru

Utbredelse	45
Identifisering av angstsymptomer. Hvordan kan lærere oppdage angst?	46
Tegn på angst	46
Ulike typer angst	47
Separasjonsangst	48
Generalisert angst (GAD)	49
Sosial angst	49
PTSD-angst	51
Panikkangst	51
Å gjenkjenne tegn på angst.	52
Hvordan kan læreren hjelpe engstelige elever?	53
Struktur, forutsigbarhet og opplevelse av kontroll.	54
Elevmedvirkning	54
Relasjoner til medelever	55
Relasjonen mellom lærer og elev.	56
Engstelige elever trenger å bli utfordret.	58
Prestasjonsangst	59
Hva kan gjøres for å hjelpe elever med prestasjonsangst?	60
Håndtering av angstepisoder	62
Samarbeid med familien og spesialisthelsetjenesten, psykolog og helsesøster	64
Oppsummering	65

Kapittel 3

Depresjon	70

Edvin Bru, Margit Garvik, Klara Øverland og Thormod Idsøe

Forekomst	71
Risikofaktorer.	71
Kjennetegn/symptomer	73
Konsekvenser	75
Konsekvenser for læringsarbeidet og sosial funksjon i skolen	75

Hva kan skolen og lærerne gjøre for å hjelpe deprimerte elever?	76
Støttende relasjoner i skolen er særlig viktig for deprimerte elever .	76
Hjelp til å redusere negativ grubling og fremme optimisme	77
Hjelp i forhold til konsentrasjonsvansker og unngåelsesstrategier . .	79
Hjelp i forhold til negative forventninger om mestring av skolearbeidet	80
Hjelp i forhold til manglende energi	81
Skolen kan hjelpe i rekrutteringen til lavterskeltilbud for elever med symptomer på depresjon.	82
DU – depresjonsmestring for ungdom	83
Selvskading og selvmordstanker	84
Hva kan læreren gjøre ved oppdagelse av selvskading?	85
Oppsummering	87

Kapittel 4

Skolevegring	93
<i>Trude Havik</i>	
Hva er skolevegring?	94
Komplekse grunner til fravær og skolevegring	95
Konsekvenser	96
Tiltak	96
Forebyggende tiltak	97
Mestringsorientert læringsmiljø	99
Hjem–skole-samarbeid.	99
Tidlig identifisering og intervensjoner	100
Tilrettelegging	100
Sosiale ferdigheter	101
Mobbing	101
Samarbeid hjem–skole og med støttefunksjoner	101
Overgangssituasjoner	102
Gradvis tilbakeføring	103
Hjemmeundervisning	103
«Normal» hverdag	103
Målrettede intervensjoner.	104
Samarbeid med støttefunksjonene	104
Oppsummering	105

Kapittel 5**Mobbing i et traumeperspektiv . . . . . 109***Ella Cosmovici Idsøe og Thormod Idsøe*

Hva er mobbing? 110

Hvem er de som blir mobbet? 111

Pass på! 112

Konsekvenser av å bli mobbet 112

Mobbing og traumesymptomer 113

Hvordan kan man hjelpe dem som har blitt mobbet? 115

Tradisjonell behandling 115

Hva kan man gjøre i skolen? 116

Praktiske tips for hva skoler/lærere kan gjøre 119

Kapittel 6**Barn med tilknytningsvansker – hvordan kan læreren være en****ressurs? . . . . . 125***Heidi Jacobsen*

Hvorfor er det viktig å ha fokus på tilknytning i skolen? 126

Tilknytningsteori 127

Indre arbeidsmodeller 128

Tilknytningsmønstre 129

Barns tilknytning og skolesituasjonen 131

Indre arbeidsmodeller hos læreren 133

Circle of Security i skolen 134

Bruk av trygghetsirkelen i skolen 136

«Haimusikk» 138

Samarbeid mellom hjem og skole 139

Oppsummering 139

Kapittel 7**Spiseforstyrrelser hos skoleelever – hva bør lærere vite, og hva****kan de gjøre? . . . . . 143***Kristine Rørtveit og Haldis Økland Lier*

Hva bør en lærer vite om spiseforstyrrelser? 143

Diagnoser 144

Forekomst 145

Årsaker 146

Kjennetegn og konsekvenser 147

Behandling 148

Hvordan kan en lærer hjelpe en elev med spiseforstyrrelse? 149

Hva kan en lærer gjøre ved mistanke om at en elev har spiseforstyrrelse?	151
Oppfølging og tiltak i skolen	152

Kapittel 8

Alvorlige atferdsvansker – forskning og tiltak relatert til skolekonteksten	156
<i>Pål Roland, Klara Øverland og Liv Jorunn Byrkjedal-Sørby</i>	
Kjennetegn på alvorlige atferdsvansker	157
Vanskelig temperament	158
Autoritetsmotstand	158
Aggresjon	158
Grad av empati	159
Identifisering og konsekvenser av alvorlige atferdsvansker	160
Risikofaktorer – relatert til skolen	161
Svak impulskontroll	162
Læring av negativ atferd	162
Svake skoleprestasjoner	163
Skoler med svake felles strukturer	163
Tiltak	163
Autoritative voksne	164
Teamarbeid, intersubjektivitet og samarbeid med eksterne	165
Foreldresamarbeid	167
Tilpasset opplæring og inkludering	168
Håndtering av eskalerende aggresjon	169
Oppsummering	171

Kapittel 9

ADHD	176
<i>Nina Holmen</i>	
Hva er ADHD?	176
Årsaker	177
Forekomst	177
Kjennetegn ved de tre typene av ADHD	178
Komorbiditet	180
Tourettes syndrom	180
Atferdsvansker	181
Diagnostisering	181
Behandling og tiltak	182
Konsekvenser for familien	182

Sosial kompetanse og relasjon til jevnaldrende	183
Konsekvenser for læringsarbeidet	185
Selvregulering og motivasjon	185
Eksekutive funksjoner – hjernens administrerende direktør	186
Tiltak i skolen	187
Betydningen av gode, trygge relasjoner til lærerne	187
Hvordan tilrettelegge for kjernesymptomene?	188
Hvordan takle impulsiviteten?	189
Hvordan takle uoppmerksomhet?	190
Hvordan tilrettelegge for struktur og forutsigbarhet?	191
Bygg positiv selvfølelse	192
Foreldresamarbeid	193
Oppsummering	193

Kapittel 10

Ungdom og rusmiddelbruk	196

Inger Eide Robertson, Ingrid R. Strømsvold og Sven Gustafsson

Introduksjon	196
Sammenheng og utbredelse	197
Kjennetegn.	200
Konsekvenser ved bruk av rusmidler.	203
Tiltak i skolen	205
Tjenestene	208
Avslutning og forslag til videre lesning	209

Kapittel 11

Autismespektertilstander	213

Jon Fauskanger Bjåstad, Unni Sagstad og Gun Iversen

Hva er autismespektertilstander?	213
Årsaker og teorier på autismespektertilstander	215
Forekomst	216
Vanskebildet i skolealder	216
Sårbarhet	218
Psykiske lidelser og helseplager	220
Det helseforebyggende perspektivet	221
Tilrettelegging i skolen	222
Generelle tiltak.	222
Struktur/organisering og forutsigbarhet	224
Faglig tilrettelegging.	225
Kommunikasjon	226

Sosial kompetanse og forståelse	226
Stressmestring, emosjonell forståelse og selvinnsikt.	228
Samarbeid med foreldre	230
Oppsummering	231

Kapittel 12

Psykososer	237

*Johannes Langeveld, Kristin Hatløy, Jan Olav Johannessen
og Inge Joa*

Hva er egentlig psykose?	238
Følelsenes rolle, psykologisk mestringsapparat og psykoselidelser	240
Når følelse blir lidelse	241
Psykiske lidelser utvikler seg i faser.	241
De vanligste typer psykososer	241
Psykososer hos barn og unge	243
Rus og psykose.	244
Forekomst av psykoselidelser hos barn og unge	244
Konsekvenser av psykose	244
Hva disse vanskene betyr for elever i en skolesituasjon	245
Behandling.	246
Behandling av symptomer der man er i en risikofase for psykose	246
Behandling av psykose	247
Prognose	247
Tiltak i skolen	248
Hva kan læreren/skolen gjøre for å hjelpe eleven?	248
Før oppdagelsen av psykoselidelsen	248
I den akutte fasen.	249
I rehabiliteringsfasen	250
SkoleResept som et eksempel på rehabilitering av elever med psykoselidelser	252
Oppsummering	253

Kapittel 13

Informasjon om psykisk helse – et sentralt tiltak for å fremme elevers sosiale og emosjonelle kompetanse.	257

Bror Just Andersen

Innledning	257
Hva er forebyggende psykisk helse?	259
Risiko og beskyttelsesfaktorer	261
Virker forebygging?	262

Zippys venner	263
VIP – Veiledning og Informasjon om Psykisk helse	264
Hvordan bør man da så for å høste gode psykososiale skolemiljøer?	266
Virksomme tiltak nasjonalt	267
Oppsummering	268

Kapittel 14

Samarbeid når eleven har psykiske helseplager 271

Elin Kreyberg

Samarbeid mellom skole og hjem	272
Et lovpålagt og nødvendig samarbeid	272
Når skole–hjem-samarbeidet utfordres	272
Når foreldrenes vansker utgjør en helserisiko	272
Når bekymringen gjelder barn fra høystatushjem	273
Når bekymringen gjelder barn fra marginaliserte lavstatusfamilier	273
Når vanskelige følelser utfordrer samarbeidet	274
Perspektiver på kommunikasjon	274
Mening, verdighet og anerkjennelse	277
Fem ulike modeller for samarbeid	279
Når foreldresamtalen blir vanskelig	281
Kommunikasjon når vanskelige følelser står i fokus	281
Samarbeid med andre tjenester	282
Ulike samfunnsoppdrag og felles sak	283
Forventningsavklaring, lærers rolle i tverretattlig samarbeid	285
Samarbeid skole–helsetjenesten	288
Oppsummering	288

Kapittel 15

Psykisk helse i skolen krever lærere med engasjement og emosjonelt overskudd 291

Ella Cosmovici Idsøe, Edvin Bru og Klara Øverland

Kollektivt ansvar og gode støttesystemer er avgjørende	293
Lærernes egenomsorg	294

Forfatterromtaler 299

Forord

En god psykisk helse er sentralt for læring, utvikling og livsutfoldelse. Mange barn og unge har utfordringer når det gjelder psykisk helse. Skolen har som en unik rolle å fremme barns og unges læring og utvikling. Skolen har også en enestående mulighet til å fremme psykisk helse og til å kunne gi viktig hjelp til elever som sliter med psykiske vansker. Skolen møter alle barn og unge, og har derfor en mulighet til å identifisere og formidle hjelp til dem som sliter psykisk, som ingen andre samfunnsinstitusjoner har. Gjennom kunnskap om riktig tilrettelegging av læringsmiljøet for elever med psykiske vansker kan skolen også gi et sentralt bidrag til et godt liv for disse elevene.

Skolen har flere viktige samfunnsoppdrag. Ansvaret for å fremme læring er det tydeligste og det som får mest oppmerksomhet. Dette har blitt særlig tydelig etter at internasjonale undersøkelser tyder på at det skolefaglige prestasjonsnivået i norsk skole ikke er så godt som en ønsker og hadde håpet. Både skolemyndigheter og lærere kan oppleve en spenning mellom kravene til å ha et tydelig læringstrykk i fagene og ansvaret for å ivareta elever som sliter med psykiske utfordringer. I denne boken forsøker vi å vise hvordan god tilrettelegging av læringsmiljøet for elever med psykiske vansker kan fremme både psykisk helse og læring. Mange av tiltakene som beskrives, vil også kunne fremme læring blant elever flest.

Gode tilnærminger til hvordan skolen kan forholde seg til utfordringen med psykiske vansker blant elevene, krever at kunnskap fra flere fagfelt forenes. I boken bidrar svært kompetente fagpersoner fra fagfelt som pedagogikk, psykologi, psykiatri og sosiologi. Ofte skjer dette i samme kapittel. Dette har gjort det mulig å beskrive konkrete pedagogiske prinsipper og tiltak med solid forankring i oppdatert psykologisk og psykiatrisk forståelse av hva de ulike psykiske helseplagene innebærer for barns og unges funksjonsevne i skolen. Det har også gjort det mulig å beskrive sentrale kjennetegn eller symptomer for helseplagene på en måte som gjør disse gjenkjennelige og identifiserbare for lærere.

Noen elever har omfattende vansker og har behov for tilrettelagt hjelp og tiltak fra andre hjelpetjenester, som den pedagogisk-psykologiske tjenesten og barne- og ungdomspsykiatrien. Samspillet mellom skolen og disse hjelpetjenestene er

ofte avgjørende for et godt resultat. For at dette samspillet skal fungere, må disse tjenestene forstå skolen og lærerens situasjon. Boken forsøker derfor også å gi et bidrag til å utvikle hjelpetjenestenes innsikt i hvordan gode tiltak for elever med psykiske helseplager kan utformes i skolen.

Et fortrolig og godt samarbeid med foreldre/foresatte er også avgjørende for et godt resultat eller en god utvikling for barnet eller den unge. Dette er problemstillinger som også blir belyst i boken.

Forskningsbasert kunnskap er viktig for god forståelse og praksis. Det er derfor lagt vekt på at bokens kapitler er godt forankret i forskning og gir en oversikt over sentral forskning på feltet. Det trengs mer forskning på tilpasning av læringsmiljøet for elever med psykiske helseplager. En viktig hensikt med boken er derfor også å stimulere til mer forskning på dette viktige feltet.

Stavanger/Asker, oktober 2015

Edvin Bru

Ella Cosmovici Idsøe

Klara Øverland